

"INKLYUZIV TA'LIM: XALQARO TAJRIBA VA AMALIYOT, ERISHILGAN NATIJALAR, MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI"

Abdug'apponova Laylo Valijon qizi
Namangan viloyati To'raqorg'on tumani
11- maktab psixologi

Annotatsiya: O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat, jamiyat va imkoniyati cheklangan bolalar hamda ularning ota-onalari manfaatlariga xizmat qiladi, deb hisoblayman. Maktab, kollej, litsey yoki oliy o'quv yurtlaridagi o'quv jarayoni nafaqat bilim olish, balki muloqot qilish, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va natijada ijtimoiy hayot bilan tanishtirishdan iboratdir. Bu butun jamiyatning nogiron bolalar va kattalarga nisbatan ijobiy munosabatini o'zgartirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada shu shunga doir ko'plab kerakli fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, davlat, o'quvchilar, imkoniyati cheklangan bolalar, autism, BMT

KIRISH

“O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida”gi qonunga ko'ra, *“nogironlarning ijtimoiy infratuzilma ob'ektlaridan, jamoat transportidan, aloqa va axborotlashtirishdan to'siqsiz foydalanishi”* ta'minlanishi kerak. Umumiy o'rta ta'lim maktablari ijtimoiy infratuzilma ob'yekti hisoblanmaydimi? Xo'sh, nega Toshkent shahrining Sergeli tumanidagi yangi qurilgan umumta'lim maktablarida nogiron bolalar uchun qonunga xilof ravishda shart-sharoit yaratilmagan?

Qaror loyihasida, bir tomondan, tajriba tariqasida alohida sinflar tashkil etish, ikkinchi tomondan, ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash ko'zda tutilgan. Turli shakldagi nogironligi bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar ularni nogiron bo'lmagan bolalardan ajratish printsipli bo'yicha sovet merosi bo'lib qolmoqda va ta'limga bo'lingan bunday yondashuvning sezilarli kamchiliklari mavjud.

Birinchidan, bunday maktab-internatlar soni cheklangan va ular butun mamlakat bo'ylab barcha nogiron bolalarni qabul qila olmaydi. Chunonchi, chekka hududlarda yashovchi bolalar, asosan, shahar markazlarida joylashgan ixtisoslashtirilgan maktabinternatlarning yotoqxonalarida oilasidan uzoqda

yashashga majbur. Ta'lim jarayoni qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilmasin, uydan uzoqda yashash bolalarning aqliy rivojlanishi va tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, maktab-internatlarni davlat byudjeti mablag'lari hisobidan doimiy moliyaviy qo'llab-quvvatlash, jumladan, yangi ixtisoslashtirilgan maktablar va yotoqxonalar qurish, shuningdek, maxsus maktablar xodimlariga qo'shimcha haq to'lash xarajatlarning keskin oshishiga olib kelishi mumkin. Umumta'lim maktablarida nogiron bolalar uchun sharoit yaratish byudjet mablag'larini tejash va hozirgi vaqtda maxsus maktablarga yo'naltirilayotgan mablag'lar hisobidan inklyuziv ta'limni rivojlantirish imkonini beradi.

Masalan, ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar Brayl alifbosi asosidagi darsliklar va maxsus moslamalar bilan ta'minlansa, ular uchun mashg'ulotlar ko'rishda nuqsoni bo'lgan, bugungi kunda kamsitishlarga uchragan oliy pedagogik ma'lumotli o'qituvchilar tomonidan o'tkazilsa, ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarga ehtiyoj qolmaydi. umumta'lim maktablarida ishga joylashish davrida nogironlik asosida.

Maxsus resurslar va xodimlarning etishmasligi

Qaror loyihasida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari o'quvchilarini talab darajasidagi, shu jumladan ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun brayl alifbosi asosidagi darsliklar bilan ta'minlash nazarda tutilgan. Maxsus darsliklar taqchilligi katta muammo bo'lib, buni hal etish uchun ixtisoslashtirilgan o'quv qo'llanmalarini nashr etish bo'yicha davlat ko'magida ko'zi ojizlar jamiyati matbaa korxonasi ishlab chiqarish quvvatini oshirish ko'zda tutilgan.

Prezidentning "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, viloyat va tuman markazlarida (ehtiyojlardan kelib chiqqan holda) imo-ishora tili va brayl alifbosini o'rgatish bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish rejalashtirilgan edi. muayyan hududlardagi o'rta maktablarning. Biroq, bu choralar hali amalga oshirilmagan. Mamlakat bo'ylab professional surdo-tarjimonlar va surdo tili o'qituvchilari yetishmaydi.

Shu bilan birga, qaror loyihasida qo'shimcha ta'limga muhtoj (autizm yoki autizm spektrining buzilishi (ASD), Daun sindromi, disleksiya va dispraksiya, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishi) o'qishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun to'la vaqtli repetitor lavozimlarini yaratish nazarda tutilmagan. (DEHB) va boshqa turdagi o'rganishdagi nuqsonlar). Umuman olganda, O'zbekistonda haligacha repetitor lavozimi na qonunchilikda, na amalda joriy qilingani yo'q, ayni paytda

pedagogika oliy o'quv yurtlarida turli o'qishda nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun repititorlar tayyorlanmaydi.

Kasb tanlash va munosib ish bilan ta'minlash

Poytaxtimizdagi 25-sonli nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktabda tahsil olayotgan bolalarning ota-onalari bilan suhbatlashganimda, ular bir katta muammoga to'xtalib o'tishdi. Farzandlari tahsil olayotgan maktabni tamomlaganlik to'g'risidagi guvohnoma umumiy ta'lim maktabini tamomlaganlik to'g'risidagi guvohnomadan sezilarli darajada farq qiladi va alohida ehtiyojli bolalarning keyingi kasbiy ta'lim olishiga katta to'siq bo'ladi.

Bunday sertifikat bilan ular nogironligi bo'lgan abituriyentlar uchun ajratilgan 2 foizlik kvotadan foydalanib, na kollejga, na universitetga o'qishga kira oladilar. Oqibatda ular ixtisoslashtirilgan maktabda 9 yillik ta'limni tugatgandan so'ng uylarining to'rt devorida yolg'iz qolishadi. So'nggi paytlarda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus kasb-hunar kollejlarning yopilishi vaziyatni og'irlashtiruvchi omil bo'lmoqda.

Uyda o'qigan nogiron bolaning o'qishni tugatganligini tasdiqlovchi hujjat ham odatdagi bitiruv guvohnomasidan farq qiladi. Ushbu hujjatda mavzular va belgilar ro'yxati cheklangan, unda ba'zi talab qilinadigan mavzular mavjud emas. Natijada uyda o'qiyotgan bolalar kollej, litsey yoki universitetga kirishda to'siqlarga duch kelishlari mumkin.

Qolaversa, uyda o'qiyotganda, hatto qo'shimcha to'lovlar va o'qituvchilarning yo'l xarajatlari uchun kompensatsiyalar bo'lsa ham, uy darslari o'tkazilmasligi holatlari ko'p. Bu esa, o'z navbatida, nogiron bolalar hayotining keyingi bosqichlarida ortda qolib, zarur bilim va ko'nikmalarning yetishmasligiga olib keladi. Uyda o'qish nogiron bolalarda yolg'izlik tuyg'usini kuchaytiradi va ularga kerakli ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi, kelajakda ularning uyda ham jamiyatdan ajratilgan holda o'tirish ehtimolini oshiradi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, O'zbekiston jamiyatida imkoniyati cheklangan qizlar va ayollarga nisbatan muayyan munosabat shakllangan. Ular asosan tikuvchilik yoki shunga o'xshash kasblarni o'rganish uchun kasb-hunarga o'qitishga yuborilishi mutlaqo odat bo'lib qolgan. "Nogiron ayol kasbi" iborasida tikuv mashinasi, overlok va tikuvchining ish joyining boshqa atributlari darhol ko'z o'ngimizda ko'tariladi. Ammo tasavvur qiling-a, nogiron qizlarning kasbiy va yashash imkoniyatlari qanchalik keng.

Inklyuzivlikni amalga oshirishning huquqiy asoslari va mexanizmlari

2009-yilda O‘zbekiston tomonidan imzolangan va haligacha ratifikatsiya qilinmagan nogironligi bo‘lgan bolalar huquqlari to‘g‘risidagi BMT konventsiyasining 24-moddasiga ko‘ra, *“boshqalar qatori mamlakatimizda inklyuziv, sifatli va bepul boshlang‘ich ta‘lim va o‘rta ta‘lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. ularning yashash joylari”*. Demak, inklyuziv ta‘lim huquqi inson huquqlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan, bu xalqaro standartdir.

O‘zbekistonda inklyuziv ta‘limni rivojlantirish davlat, jamiyat va imkoniyati cheklangan bolalar hamda ularning ota-onalari manfaatlariga xizmat qiladi, deb hisoblayman. Maktab, kollej, litsey yoki oliy o‘quv yurtlaridagi o‘quv jarayoni nafaqat bilim olish, balki muloqot qilish, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish va natijada ijtimoiy hayot bilan tanishtirishdan iboratdir. Bu butun jamiyatning nogiron bolalar va kattalarga nisbatan ijobiy munosabatini o‘zgartirishda muhim omil bo‘lmoqda.

2014-2016-yillarda Xalq ta‘limi vazirligi va Respublika moliyaviy imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy moslashtirish markazi hamkorligida “O‘zbekiston Respublikasida alohida ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta‘lim” loyihasi amalga oshirilgani bu boradagi ilk muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Evropa Ittifoqi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Loyihaga ko‘ra, yengilroq shakldagi nogironligi bo‘lgan bolalar O‘zbekistonning 5 ta viloyatidagi inklyuziv ta‘lim tamoyillari asosidagi tajriba umumta‘lim maktablariga ko‘chirildi.

Loyiha pilot resurs markazlarida o‘qituvchilar va ota-onalar bilan alohida tadbirlar o‘tkazdi. Afsuski, loyihaning ko‘plab muvaffaqiyatlariga qaramay, uning natijalari barqaror emas va engil nogiron bolalarni umumiy ta‘lim maktablariga o‘tkazish amaliyoti davom etmoqda. Ammo loyihaning muhim muvaffaqiyati O‘zbekistonda inklyuziv ta‘limning birinchi qonunchilik bazasini ishlab chiqish bo‘ldi. 2015-yil 17-iyundagi Xalq ta‘limi vazirining buyrug‘i bilan “Jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni bir ixtisoslashtirilgan ta‘lim muassasasidan boshqasiga yoki inklyuziv (integral) ta‘lim tizimidagi umumiy ta‘lim muassasasiga o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi nizom qabul qilindi.” tasdiqlandi.

Biroq, normativ-huquqiy hujjatlar qoidalarini amaliyotga tatbiq etishning aniq mexanizmlarisiz, aholi bilan tushuntirish va faol ish olib borilmasdan turib, yuqori ehtimollik bilan qabul qilingan qaror va qarorlar qog‘ozda qolishi mumkin. Qaror loyihasi va O‘zbekistonda 2030 yilgacha inklyuziv ta‘limni rivojlantirish konsepsiyasi nogiron bolalarning ota-onalari, ularning jamoat tashkilotlari va nogironlar tashkilotlari bilan yaqin hamkorlikda quyidagi tavsiyalarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak.

XULOSA

Inklyuziv yechimlar qanday bo‘lishi kerak?

Birinchidan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunda nogironligi bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalarining inklyuziv sharoitlarda o‘qish huquqlari, shuningdek, ushbu huquqni amalga oshirish tartibi va aniq mexanizmlari belgilanishi kerak. Bu huquq Xalq ta’limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qandaydir ichki hujjatda o‘z aksini topmasligi kerak - u BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasini tezroq ratifikatsiya qilish orqali asosiy qonunlarga kiritilishi kerak. Bugungi kunga qadar BMTga a’zo 193 ta davlatdan 181 tasi, jumladan, Tojikiston va O‘zbekistondan tashqari barcha MDH davlatlari Konvensiyaning ratifikatsiya qilgan va milliy qonunchiligini Konvensiya normalari va qoidalariga muvofiqlashtirgan.

Ikkinchidan, umumta’lim maktablari “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq o‘z binolarini imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qulay turar joy bilan jihozlashi shart. 9-moddaga ko‘ra, *“Aholi punktlarini loyihalash va rivojlantirish, turar-joy massivlarini shakllantirish, yangi qurish, binolar, inshootlar va ularning majmualarini rekonstruksiya qilish bo‘yicha loyihaviy yechimlarni ishlab chiqish, shuningdek, transport vositalarini, umumiy foydalanishdagi aloqa va axborotlashtirish vositalarini rivojlantirish va ishlab chiqarish. ushbu ob'ektlardan nogironlar foydalanishi uchun moslashtirilmagan holda ulardan foydalanishga yo‘l qo‘yilmaydi.* - Yangi maktablarda sharoitlar yaratish nafaqat bolalar, balki o‘qituvchilar, ota-onalar va nogironlar jamiyatining barcha a’zolari manfaatlariga xizmat qiladi.

Uchinchidan, inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun professional kadrlar tayyorlash zarur. Umumta’lim maktablarida har xil turdagi nuqsonlari va o‘qishda nuqsonlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun repetitorlar tayyorlash va ularga yordam xizmatlarini rivojlantirish zarur. Umumiy maktablarda ijtimoiy o‘qituvchilar, psixologlar, sensorlar xonasi va inklyuziv ta’lim resurs markazidan iborat yordamchi xizmatlar tashkil etilishi kerak.

Inklyuziv ta’lim - bu nogiron bolalar uchun maxsus ochilgan alohida sinfda tuzatish va rehabilitatsiya qilish emas. Bu bolalarning qobiliyatlari, yutuqlari va individual ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, shuningdek, oqilona turar joy bilan ta’minlash uchun individual yordam xizmatlaridir. Buning uchun asosiy to‘siq - bu ko‘pchilikning ongida stigmaning oqibati bo‘lgan alohida ehtiyojli bolalarning salohiyatiga ishonch yo‘qligi. Ammo biz doimo yodda tutishimiz kerak: xilma-xillik inson hayotining barcha jabhalarini yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. Science and Education, 2(10), 636642.
2. AA, Mulaydinov Farkhod Muratovich. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY AHAMIYATI. AXBOROT-KOMMUNIKACIYA TEXNOLOGIYALARI VA TELEKOMMUNIKACIYALARNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ECHIMLARI ONLAIN RESPUBLIKA ILMIIY-TEHNIK ANJUMANINING MATRUZALAR TÛPLAMI, 2 (6), 794
3. A Abdullaev. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT - KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, uning ...
4. A Akhrorjon, K Zumradkhan. (2022). THE IMPACT AND RESULTS OF MEMBERSHIP OF THE WTO ON THE EDUCATION SYSTEM. Educational Research in Universal Sciences 1 (5), 24-32